

AMIR SHOHMURODNING HOKIMIYAT TEPASIGA KELISHI VA MARKAZLASHTIRISH UCHUN KURASH.

*Sh.Rashidov nomidagi SamDU Tarix fakulteti
“Samarqand tamadduni tarixi” kafedrası
assistenti Xasanov Murod Gaybullayevich.*

Annotatsiya

Mazkur maqolada Amir Shohmurodning Buxoro davlatining taxtga kelishi, Amir Shohmurod hukmronligi davrida olib borilgan markazlashtirish siyosati, Buxoro amirligi ijtimoiy-iqtisodiy hayotidagi ro‘y bergan o‘zgarishlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Muhammad Rahimxon, mang’itlar, Doniyolbiy otaliq, Amir Shohmurod, Buxoro, Samarqand, Buxoro, bekliklar, O‘ratepa, Toshkent, Urgut, Hisor, Yom, Xovos, ijtimoiy hayot, iqtisodiyot.

Аннотация

В статье рассматривается восшествие Амира Шахмурада на престол Бухарского государства, политика централизации, проводимая в период правления Амира Шахмурада, и изменения, произошедшие в социально-экономической жизни Бухарского эмирата.

Ключевые слова: Мухаммад Рахимхан, Мангиты, отцовство Дониёлбий, Амир Шахмурад, Бухара, Самарканд, Бухара, беки, Уратепа, Ташкент, Ургут, Хисор, Йом, Хавос, общественная жизнь, экономика.

Annotation.

This article covers the accession of Amir Shahmurad to the throne of the Bukhara state, the centralization policy carried out during the reign of Amir Shahmurad, and the changes that occurred in the socio-economic life of the Bukhara emirate.

Keywords: Muhammad Rahimkhan, Mangits, Doniyolbiy fatherhood, Amir Shahmurad, Bukhara, Samarkand, Bukhara, beks, O'ratepa, Tashkent, Urgut, Hisor, Yom, Khavos, social life, economy.

Shohmurod ibn Doniyolbiy 1749-yilda (ba'zi manbalarda 1740-yilda) Buxoro shahrida o'z davrining eng nufuzli zodagon kishisi, keyinchalik Buxoro amirligining amaldagi hukmdori bo'lgan Doniyolbiy otaliq oilasida tavallud topgan. Diniy va dunyoviy ta'lim ko'rgan Shohmurod butun hayotini so'fiylikka bag'shlab, umr bo'yi darveshona kun kechirish yo'lini tanlaydi va Buxorodagi eng mashhur tasavvuf ilmi sohiblaridan, pirlardan biri, Naqshbandiya-mujodadiya tariqatining yirik namoyondasi Shayx Muhammad Safarga ixlos quyib, unga murid bo'ladi, hamda ustozidan ko'p vaqt ta'lim oladi. Shohmurod ko'pincha Buxoroning jome' masjidida yashab, hujraga qamalib, nafsni tiyish, o'zini idrok etish, o'z ruhiyatini boshqarish mashqlari(meditatsiya) bilan tinimsiz shug'ullangan. Shohmurod o'zining qati'yatligi, tirishqoqligi, qobiliyati va aql-u zakovati bilan qisqa fursat ichida ustozining alohida hurmat-e'tiboriga sazovor bo'lgan.

Darveshlik bilan birgalikda Shohmurod bozorda hammollik bilan shug'ullangan, xalq ichida el qatori kamtarona kiyinib, kamtarona kun kechirgan. Hukmdor xonadoni vakili bo'lgani bois Shohmurod o'z qo'riqchilari va xizmatkorlariga ega bo'lgan. Doniyolbiy otaliq o'g'lining tanlagan bunday hayot tarziga bir tomondan ijobiy qaragan bo'lsa, ikkinchi tomondan esa o'g'lini o'zidan keyin hukmdor bo'lishini juda ham istagan, chunki Doniyolbiy faqat o'g'li Shohmurodni munosib valiahd deb hisoblagan. Shohmurodni esa hokimiyat mutlaqo qiziqdirmagan, chunki bu umrni tasavvuf tariqatiga bag'shlash uchun zid edi, kimlardir haqiqatga erishish orzusida taxtdan voz kechgan, kimlardir boylikdan voz kechib, uni xalqqa tarqatgan va xalq dardi bilan yashagan, sababi tasavvuf tariqati qonun-qoidasiga ko'ra sufiy kishi hukmdor yoki mansabdor shaxs bo'lishi mumkin emas edi, shu boisdan Shohmurod valiahdlikdan o'z ixtiyori bilan voz kechib, hatto toj-u taxt haqida eshtishni ham istamagan.

Doniyolbiy otaliq o'g'lini siyosatga tortish maqsadida dastlab Shohmuroddan diniy masalalar bo'yicha maslahatlar so'rab uni tez-tez saroyga chaqirib turgan, Shohmurod ham otasini qiyin sharoitida qo'llab-quvvatlashga harakat qilgan, shunday qilib asta-sekinlik bilan Shohmurodning hukmronligiga qadar siyosiy faoliyati

boshlangan. Keyinchalik otasining iltimosiga ko'ra Shohmurod Karmanani boshqaradi, bu hudud ham o'sha davrda mustaqillikka intilgan bekliklardan bo'lib, Shohmurodbiy Karmananing markaziy hokimiyatga bo'y so'nishini ta'minlaydi. Shundan so'ng Qarshi bekligida hokimlik qiladi, bu hududni ham poytaxt Buxoroga tobeligini mustahkamlaydi, ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga molik bir qancha ijobiy ishlar qiladi.

1780-yil (ba'zi manbalarda 1760-yillar oxiri) da Shohmurodbiy otasi tomonidan Samarqandga hokim etib tayinlanadi va unga Ulug' noib unvoni beriladi, bu bilan Doniyolbiy otaliqning Shohmurodbiyni siyosatda ushlab turish harakat qilgan. Samarqand Shohmurodbiyga qadar hayoti izdan chiqib huvillab qolgan shaharga aylangan edi. 1726-yil Tavakkalxon boshchiligidagi qozoqlarning hujumi va shaharni talashi, undan so'ng 1740-yilda Eron shohi Nodirshoh tomonidan shaharning ishg'ol qilinishi va talon taroj qilishi, keyinchalik shaharda vabo epidemiyasining tarqashi va buning oqibatida ko'p samarqandliklarning yostig'i qurishi, shaharning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti izdan chiqishi tufayli mahalliy aholining Samarqandni tark etib, Buxoro, Qarshi va boshqa joylarga ko'chib ketishi shaharning bunday og'ir darajaga kelib qolishiga sabab bo'ldi. Shundan so'ng Samarqandni tiklashga 1780-yilgacha harakat qilinmagan va e'tibor berilmagan, bir manbada Samarqandda 40 ta, boshqa manbada 1000 ta xonadon qolgani aytiladi.¹. Shohmurodbiy Samarqanddagi faoliyatini shahar hayotini to'liq ko'zdan kechirish, aholisini ro'yxatga olish, shahar hududi va mavjud mahallalar tarxini chizib, shaharni va u bilan bog'liq muammolarni batafsil o'rganishdan boshlaydi [1].

1785-yilda 27-yil Buxoro amirligini idora qilgan hukmdor Doniyolbiy otaliq vafot etadi. Bu xabarni eshitgan Samarqandda hokim bo'lib turgan Shohmurodbiy Buxoroga qaytadi. Uning taxtga chiqishiga doir ko'p bahsli fikrlarni ko'rishimiz mumkin. Asosli ma'lumotlarga tayanadigan bo'lsak, hali ham qalandarlikda umr guzaronlik qilish umidida yurgan Shohmurod dastavval taxtdan voz kechadi, lekin bir

1

tomondan ota vasiyati, bir tomondan siyosiy o'yinlar-u adolatsizliklardan bezigan Buxoroning oddiy xalqi, Doniyolbiy otaliqni qo'llab-quvvatlagan amaldorlar, din peshvolari va harbiy qo'shin, hamda qabila mavqeini saqlab qolish tashvishida bo'lgan mang'it urug'-qabilalari boshliqlari Shohmurodbiydan davlatni boshqarishini iltimos qilishadi. Shunday vaqtda Shahrisabz mustaqil hokimi Niyozali Doniyolbiy otaliqning o'limidan foydalanib, mang'itlarni siyosatdan chetlashtirish va hokimiyatni egallash maqsadida Buxoroga hujum qiladi [2].

Shohmurod shunday og'ir sharoitda o'z xalqi uchun hokimiyatni egallashga majbur bo'ladi, yo'qsa mamlakat ayanchli qismatga yuz tutib, taxt uchun kurash, qabilaviy nizolar, Xiva va Qo'qon xonligi, Afg'oniston podsholigi va qozoq qabilalari kabi tashqi kuchlarning fursatdan foydalanib, hujum qilishi kabi ko'plab xunrezliklarni boshidan kechirishi mumkin edi. Shohmurod taxtga Abulfayzxonning nevarasi Abulgo'zixonni qo'yib, amaldagi hokimiyatni o'z zimmasiga oladi. Shohmurodbiy shahrisabzliklar hujumini sindiradi va dushmani ta'qib qilib, Shahrisabzni egallashga muvoffaq bo'ladi. Buxoroni ham himoya qilib, ham Shahrisabzning mustaqilligiga chek qo'ygan Amir Shohmurodning mavqei oshib borishidan cho'chib, uni davlat tepasida qolishini istamagan ba'zi yirik amaldorlar Buxoroda xalq qo'zg'olonini uyushtiradi. Amir Shohmurod isyonni tinch yo'l bilan bostiradi, ba'zi manbalarda qayd etilishicha Amir Shohmurod xalqqa jabr yetkazgani uchun otasini kechirishlarini Buxoro ahlidan so'rab, shahar bo'ylab yurgan [3].

Shahrisabz egallangandan so'ng qisqa vaqt ichida poytaxtda va davlat qo'shinida tartib o'rnatgan Shohmurodbiy o'zining markazlashtirish siyosatini jadallik bilan boshlaydi. Hukmronligining birinchi yilida Shohmurodbiy birdaniga pul, harbiy va ma'muriy islohotlarini o'tkazadi. Aynan shu islohotlar Shohmurodbiyning keyingi faoliyatiga ijobiy ta'sir qilib, hokimiyatining mustahkamlanishiga xizmat qildi. Pul islohoti bilan Shohmurodbiy mang'itlar sulolasi hukmronligini yana ham qonuniylashtirdi, ma'muriy islohot o'tkazish orqali yirik mansab va davlat lavozimlariga o'z ishonganlarini tayinlab, o'z tarafdorlarini ko'paytirdi. Harbiy islohot natijasida Shohmurodbiy tartibli qo'shinga ega bo'lib, markazlashtirish siyosati yo'lida

muvaqqiyatli harbiy yurishlarni amalga oshirdi. Islohotlarning oson va tezlikda amalga oshirilayotganidan qo'rqan muxolifat kuchlar Shohmurodbiyning ukasi To'xtamishni taxtga o'tqazish maqsadida Shohmurodbiyga qarshi suiqaqd uyushtirishadi. Lekin bu suiqastdan Shohmurodbiy omon qoladi va fitnachilarni toptirib ularni ayovsiz jazolaydi. Faqat To'xtamish va ba'zi fitnachilar qochib qutulishdi.

1785-yilda Shohmurodbiy Toshkentga hujum qiladi va shaharni egallaydi. U yerga o'z noibini qo'yib, Buxoroga qaytadi. Lekin keyinchalik Toshkentda Buxoroga qarshi isyon ro'y beradi va bu isyon bostiriladi. Yana isyon kutarilishini oldini olish maqsadida mahalliy aholining bir qismi Samarqand shahriga zo'rlik bilan ko'chirib o'tkaziladi. Toshkent 1790-yilga qadar Buxoro qo'l ostida bo'ladi.

1786-yilda Shohmurodbiyga qarshi Karmanada mahalliy bek va qabila boshliqlari boshchiligida isyon ko'tariladi. Qo'zg'olonchilar Kalkanat, Xazor va Nur hududlarini egallaydilar. Shohmurodbiy katta kuch bilan qo'zg'olonni bostirdi. O'sha yilda Shahrisabz ham Shohmurodbiyga bo'y so'nishdan bosh tortdi, lekin o'z vaqtida amalga oshirilgan harbiy harakat natijasida Shahrisabz qayta egallandi. Keyin Xo'jand ham bo'y so'ndirildi.

1786-yilda Shohmurodbiyning harbiy harakatlari Marvga qarshi qaratiladi. Doniyolbiy otaliq vafot etganini eshitishi bilan Marv hokimi Bayramali Shohmurod huzuriga elchi orqali maktub va sovg'a-salomlar yuborib, o'z hamdardligini bildiradi. Elchi olib kelgan maktubda Bayramali Doniyolbiy otaliq bilan samimiy munosabatda bo'lgani, hatto uni o'z otasiday ko'rgani va Buxoro va Marv o'rtasida do'stona munosabat davom etishi kerakligi yozilgan edi. Shohmurodbiy esa Marv Buxoroga bo'y so'nishi kerak degan qarorga keladi, u Marvni egallash masalasida har oy majlis o'tkazadi. Nihoyat, 1786-yilda isyonlarni bostirishda ishonchni oqlagan harbiy qo'shin bilan Shohmurodbiy Marvga hujum qiladi. Marvliklar qattiq qarshilik ko'rsatib himoyalanishadi, ammo Marv baribir Shohmurodbiy tomonidan egallanadi. Shohmurodbiy Marvga ukalari Umarbiy va Fozilbiylarni noib qilib tayinlab, Buxoroga qaytadi. Lekin ko'p o'tmay inilar Marv turkmanlar tomoniga og'ib, o'z akasiga qarshi

jang boshlashadi. O'zaro jangda ukalarining qarshiligini sindirolmagach Shohmurodbiy Marvga boradigan suv yo'li Sultonband to'g'onini buzdirib tashlaydi va ortiga qaytib ketadi. Marvda ochlik boshlanadi, Fozilbiy va Umarbiylar Marv xalqini talashga tushadi, xalq esa isyon qilib, ulardan shaharni tark etishlarini talab qiladi. Fozilbiy va Umarbiylar Shahrisabzga qochishga majbur bo'lishadi. Shohmurodbiy Marvga 5000 kishilik qo'shin jo'natadi, amirlik askarlari Marvni egallab, u yerdan 1000 kishini olib Buxoroga qaytishadi.

1787-yilda nihoyat Buxoro amirligida ko'plab muhim tarixiy voqealar yuz berdi. Shohmurodbiy davlat taxtiga qo'yilgan qo'g'irchoq xon Abdulg'ozixonni taxtdan ag'darib, o'zini rasman diniy hukmdor ya'ni "Amir ul-mo'miniyn" deb e'lon qildi. Amir Shohmurod chingiziy va noislomiy qonun-qoidalarini barchasini bekor qilib, mamlakatga shariat qonun-qoidalarini o'rnatdi. Hech bir siyosiy kuch Amir Shohmurodning bunday ishlariga mone'lik qila olmadi. Chunki butun xalq va harbiy qo'shin Amir Shohmurodni qo'llab-quvvatlayotgan edi. Amir Shohmurod endilikda butun mamlakatni so'zsiz markazlashtirishga bor e'tiborini qaratdi. O'gillari va eng ishonchli vakillarini itoatsizlikka moyil bo'lgan hududlarga tayinlab, mahalliy zodagonlar, hamda qabila boshliqlarining uyushgan holda isyon ko'tarishlariga chek qo'ydi. Xususan, Amir Shohmurod to'ng'ich o'g'li Haydarbiyni Qarshi bekligiga, o'rtancha o'g'li Din Nosirbiyni Marvga, kenja o'g'li Muhammad Husaynni esa Samarqandga hokim etib tayinlaydi. Aynan o'sha yilda Amir Shohmurod mustaqillikka erishgan Jizzax, O'ratepa, Yom, Xavos, Urgut va boshqa kichik hududlarni harbiy kuch bilan egalladi va u yerlarda yashayotgan mahalliy aholining bir qismini Samarqand shahriga zo'rlik bilan ko'chirib o'tkazadi [4]. Shu qisqa vaqt ichida mustaqillikka intilgan barcha hududlar poytaxt Buxoroga bo'yso'ndirilib markazlashtirildi. Bunga albatta qattiqqo'l va qat'iyatli Amir Shohmurodning oqilona siyosat yuritishi va tadbirkorligi muhim omil hisoblanadi.

1787-1788 yillarda Amir Shohmurod Afg'on podshosi Temurshoh Durraniyga qarshi g'alabali harbiy yurishlar qilib, 1752-yilda Ahmadshoh Durraniy tomonidan

bosib olingan Buxoro davlatiga tegishli to'rt viloyat Andxoy, Shiberg'on, Saripul va Axchani qaytarib oldi [5].

Amir Shohmurod o'zini "Amir ul-mo'miniyn" deb rasman e'lon qilishi va shariatning asosiy davlat qonuni sifatida o'rnatilishi bilan mamlakatdagi barcha din peshvolari amirni qo'llab-quvvatlashdi, aholining barcha qatlamlariga kirib borib, amirga so'zsiz bo'y so'nish lozimligi to'g'risida targ'ibot olib borishdi, bu bilan amirning hukmronligini saqlashga katta xizmat qildilar. Bundan tashqari mazkur yilda Amir Shohmurod Buxoro xalqiga tarxon yorlig'ini taqdim etadi, unga ko'ra buxorolik fuqarolar soliq to'lashdan ozod etiladi. Amir Shohmurod shu paytga qadar amirlikda amal qilingan barcha noislomiy soliqlar — yorg'u, boj, tusma, yasoq, oliq-soliq kabi soliqlarni, bepul ishlab berish tartiblarni bekor qildi. Faqat hiroj va zakot soliqlari saqlab qolindi. Mana shundan so'ng butun xalq yana ham Amir Shohmurodga ishonch bildirishdi, unga "Amiri Ma'sum" deya ulug' nom berib e'zozlashdi. Chunki shu vaqtga qadar o'zbek xonligi tarixida hech bir hukmdor bunday keskin qaror chiqarmagandi, amaldagi ko'p soliqlardan kechish davlat xazinasiga putur yetkazish ehtimoli kuchli bo'lsada, Amir Shohmurod xazinasini deyarli hech narsa yo'qotmadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xasanov M. Amir Shohmurod hukmronligi davrida Samarqand. Ilmiy axborotnoma, OAK ro'yxatidagi SamDU ilmiy jurnali, 2019-y., 6-son, 31-35 betlar
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Шахмурад>
3. Shamsutdinov R. "Vatan tarixi" 2-jild, T.; 2012 . 193-b
4. M.Khasanov. THE SECOND HALF OF THE XVIII CENTURY AND IN THE MIDDLE OF THE XIX CENTURY IN THE BUKHARA EMIRATE COINAGE AND ITS SOCIO-ECONOMIC SIGNIFICANCE. European Scholar Journal (ESJ) Available Online at: <https://www.scholarzest.com> Vol. 2 No. 4, April 2021, ISSN: 2660-5562, 173-175 p.
5. Азамат Зиё "Ўзбекистон давлатчилиги тарихи" Т.; 2001-й, 267-б.